

ЛІКВІДНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ НАГЛЯДУ ТА УПРАВЛІННЯ

У статті досліджено проблематику, яка стосується основних питань нагляду та управління ліквідністю банківської системи. Зокрема розкрито сутність поняття, виділено найважливіші фактори, які впливають на достатність ліквідності банківських установ. Розглянуто світовий досвід у цій сфері та запропоновано рекомендації щодо напрямів вдосконалення організації нагляду за ліквідністю вітчизняних банків.

Ключові слова: ліквідність, нагляд, управління, банк, банківська система, коефіцієнти, нормативи, достатність, оцінка, рефінансування.

Позитивну роль у формуванні сприятливого конкурентного середовища у вітчизняній банківській системі відіграла виважена державна політика. Розробка Національним банком України (НБУ) необхідної нормативної бази, що регламентує основні принципи діяльності банків, формування системи банківського нагляду перетворили банківську систему України на найважливішу складову фінансово-кредитної системи держави.

Проте сучасні світові тенденції розвитку банків, що характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності, такі як: загострення конкуренції, зниження рентабельності традиційних банківських операцій, збільшення у структурі послуг частки небанківських продуктів, погіршення якості активів, обумовлюють необхідність перегляду чинних підходів до нагляду за ліквідністю банківських установ та управління нею.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах зміни політики вітчизняних банків, спрямованої на посилення їх фінансової стійкості та надійності в процесі подолання негативних наслідків світової фінансово-економічної кризи, а також на обґрунтовану оптимізацію цільового співвідношення «ліквідність-дохідність». Необхідність останньої, як відомо, пояснюється існуванням зворотної залежності між підтриманням високого рівня ліквідності та дохідності активів банку, оскільки підвищення рівня ліквідності спричиняє падіння дохідності активів.

Враховуючи все вищезазначене, можемо стверджувати, що сучасна система регулювання та нагляду за ліквідністю повинна постійно трансформуватися відповідно до реалій сьогодення.

Аналіз сучасних наукових праць свідчить, що на вивчення проблематики банківської ліквідності звертають значну увагу як іноземні науковці і практики

(С. Братанович, Х. Грюнінг, У. Гулд, О. Лаврушин, А. Лобанов, В. Муравйов, М. Поморіна, П. Роуз, І. Фаррахов, А. Чугунов, А. Шапкін), так і вітчизняні (І. Волошин, В. Зінченко, Г. Карчева, О. Ковальов, О. Кіреєв, В. Кротюк, О. Куценко, О. Оконська,

М. Сорокін). Але необхідним є подальше поглиблення досліджень у цій сфері з урахуванням можливостей адаптації провідного світового досвіду управління, регулювання та нагляду за ліквідністю до специфіки діяльності банків в Україні.

Метою цієї статті є уточнення сутності ліквідності банківської системи, моніторинг сучасного стану нагляду за останньою, виділення найбільш вагомих факторів впливу на достатність ліквідності банків, вивчення сучасного світового досвіду у цій сфері та формулювання пропозицій щодо покращення організації нагляду за ліквідністю й управління нею.

Своєчасність і повнота виконання своїх функцій окремими банками та банківською системою загалом значною мірою залежить від їх ліквідності, яка є однією із загальних якісних характеристик діяльності банку і у свою чергу обумовлює його надійність та конкурентоспроможність. У процесі своєї діяльності банківські установи постійно наражаються на падіння рівня ліквідності, тобто настання ситуації, коли виникає невідповідність між попитом і пропозицією коштів та неспроможність банків своєчасно й у повному обсязі виконати власні грошові зобов'язання [4].

Низький рівень ліквідності обмежує платоспроможність банківських установ, спричиняє втрату довіри клієнтів, підвищення вартості залучення зовнішніх джерел фінансування для підтримання ліквідності, а звідси - нові фінансові проблеми.

Надлишкова ліквідність банківської системи знижує дієвість інструментів грошово-кредитної політики та її ефективність щодо досягнення поставлених цілей, а також створює інфляційну загрозу в економіці країни.

З огляду на це, винятково важливого значення набуває проблема ретельного нагляду за ліквідністю банківської системи й управління нею, розв'язання якої має ґрунтуватися на глибокому теоретичному осмисленні сутності економічної категорії та явища ліквідності.

Термін «ліквідність» (від лат. *liquidus* – рідкий,

текучий) характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти.

Ліквідність банківської системи – це спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх зобов'язань перед вкладниками, кредиторами та акціонерами банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних і фізичних осіб, надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни. Вона обумовлюється ліквідністю окремих банківських установ і НБУ, фінансовою політикою держави, а також станом міжбанківського ринку.

Ліквідність банківської системи формується під впливом багатьох чинників загальноекономічного характеру, а саме: динаміка коштів Уряду на рахунках у НБУ, інтервенції центрального банку на валютному ринку, динаміка готівки в касах банків та поза банками, результати використання НБУ відповідних механізмів та інструментів регулювання грошово-кредитного ринку в попередньому періоді, розмір зовнішнього та внутрішнього боргу України, інвестиційні потоки в країні, законодавчо-нормативна база захисту кредиторів [2].

За нашим переконанням, факторами, які найсуттєвіше впливають на достатність ліквідності банківських установ, є наступні (подано за результатами ранжування ступеня їх впливу):

- наявність адекватної, ефективної, доведеної до виконавців нормативної бази (положень, процедур) щодо управління ризиком ліквідності;
- обрано підходи до управління ліквідністю (централізований, децентралізований, комбінація двох по-передніх);
- визначення потреби у ліквідності та фінансуванні конкретних банків з урахуванням стану та потреб у ліквідності групи, до якої входить банк;
- обсяг активів балансу банків та їх розподіл за ступенем ліквідності, зокрема на особливу увагу заслуговують високоліквідні активи, цінні папери та інші активи, які можуть бути прийняті до операцій рефінансування;
- обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів банків і передусім питома вага зобов'язань у пасивах банку, строкових зобов'язань та зобов'язань до запитання, коштів фізичних та юридичних осіб, міжбанківських коштів, наявність нестабільних джерел коштів;
- розриви фінансування (особливу увагу слід звернути на короткострокові розриви, включаючи прогнозовані потреби у фінансуванні, в тому числі з урахуванням незнижуваного залишку коштів та коштів обов'язкових резервів на кореспондентському рахунку в Національному банку);
- спроможність покривати банками потенційні розриви фінансування за прийнятними процентними ставками шляхом залучення додаткових ресурсів;
- ліквідність фінансових ринків, на яких можна залучити кошти (міжбанківські кредити і депозити), отримувати рефінансування;
- погіршення репутації конкретного банку на ринку, що виявляється в підвищенні процентних ставок під час залучення ним коштів;
- висновки офіційних або неофіційних рейтингових

служб і аналітиків про певну банківську установу, зокрема поточні рейтинги та їх тенденції, відповідні публікації в засобах масової інформації;

- наявність адекватного стрес-сценарію в банках на випадок кризових обставин (комплекс заходів, спрямованих на усунення можливих як коротко-, так і довгострокових проблем з ліквідністю);
- періодичність моніторингу випадків недотримання банками вимог щодо показників нормативів ліквідності.
- З метою досягнення достатнього рівня ліквідності або підтримки її на необхідному рівні органи нагляду повинні вирішувати такі завдання [1]:
- контролювати правильність визначення та здійснення адекватної політики щодо підтримки ліквідності;
- оперативно виявляти негативні зміни в ліквідній позиції банку та завчасно вживати заходи щодо їх усунення;
- встановлювати ліміти та нормативи коефіцієнтів, за якими аналізують ліквідність;
- неупереджено ставитися до всіх банків та визначати їх ліквідність відповідно до загальновизнаних міжнародних принципів.

Відповідно до окреслених завдань здійснення банківського нагляду відповідними органами, з точки зору управління ліквідністю банків, такий нагляд повинен поєднувати здійснення кількісної та якісної оцінки цього процесу.

Проведення кількісної оцінки діяльності банку щодо забезпечення відповідного рівня ліквідності здійснюється шляхом встановлення нормативів для окремих обов'язкових коефіцієнтів та надання рекомендацій щодо застосування необов'язкових нормативів. Такі заходи спрямовані передусім на визначення ліквідної позиції банку, потенційного дефіциту або надлишку ліквідних коштів.

Зауважимо, що у практиці світової банківської справи поки що не знайдено всеосяжної формули або набору нормативів, які б досить точно визначали потребу банків у необхідних ліквідних коштах. Інформацію про підхід до цієї проблеми органів банківського нагляду в різних країнах дає таблиця 1.

Якісна оцінка передбачає вивчення діяльності керівництва та управлінського персоналу банку щодо визначення стратегії управління ризиком ліквідності та її використання у щоденній діяльності банку, разом зі стрес-тестуванням та складанням резервних планів.

Зважаючи на велике значення для банків підтримання певного рівня ліквідності, органи нагляду вимагають від них розроблення адекватної стратегії управління ризиком втрати ліквідності, яка має містити вимірювання, управління та обмеження рівня ризиків. У банках, що активно працюють на міжнародних ринках, така стратегія може, наприклад, включати централізований контроль та управління ліквідністю в розрізі країн та окремих валют, та повинна ґрунтуватися на інформації, яка постійно та своєчасно отримується і обробляється через спеціальні інформаційні системи. Вона повинна включати також стрес-тестування змін ліквідності з розробкою різних сценаріїв та періодичним аналізом реалізації варіантів дій, прийнятих для кожного з них.

Спираючись на вищевикладене, вважаємо, що слід детальніше розглянути досвід нагляду за ліквідністю

Таблиця 1. Підходи до державного нагляду за банківською ліквідністю

Країна	Нормативи
США	Обов'язкові нормативи не встановлено
ФРН	Норматив довгострокової ліквідності
Великобританія	Обов'язкові нормативи не встановлено. Контроль за активами та зобов'язаннями щодо термінів погашення
Франція	Нормативи коротко- та середньострокової ліквідності
Японія	Обов'язкові нормативи не встановлено. Рекомендовано коефіцієнт поточної ліквідності
Росія	Нормативи поточної, миттєвої, довгострокової ліквідності
Україна	Нормативи миттєвої, поточної, короткострокової ліквідності

банків окремих країн.

Центральний банк Росії як орган банківського нагляду, здійснюючи нагляд за діяльністю банківських установ, керується першочерговим значенням ефективного управління ліквідністю як для банків, так і для банківського нагляду. Підвищеної уваги заслуговують, зокрема, процедури прийняття рішень, що впливають на стан ліквідності у банках, та ефективний контроль за їх виконанням. Відповідно до цього розроблені рекомендації щодо організації ефективного управління та нагляду за ліквідністю в кредитних організаціях та рекомендації з оцінки впливу ліквідності на фінансовий стан кредитних установ, які доведені до територіальних управлінь Центрального банку Росії. У рекомендаціях щодо організації ефективного управління та контролю за ліквідністю в кредитних установах визначені основні елементи документа про політику управління та оцінки ліквідності кредитної організації, порядок контролю за дотриманням політики та процедур з управління ліквідністю, порядок розроблення заходів, спрямованих на її відновлення, а також встановлено роль територіальних установ Центрального банку Росії щодо оцінки та контролю ризику. У рекомендаціях з оцінки впливу ліквідності на фінансовий стан кредитних установ визначений порядок аналізу ризику зниження її рівня з використанням обов'язкових нормативів, відповідно до якого аналізується зміна фактичних значень рівня ліквідності банку порівняно з пороговими значеннями обов'язкових нормативів, встановлених Центральним банком Росії, за останні 3 місяці. Таким чином виявляються вимоги та зобов'язання банку, які мали значний вплив на нормативи ліквідності та спроможність банку виконувати свої поточні зобов'язання.

У Німеччині Федеральне управління з контролю за фінансовими установами керується Положенням про ліквідність установ, яке регулює правила управління та нагляду за нею. Усі кредитні установи щомісяця повинні подавати інформацію у вигляді офіційних звітів про стан ліквідності та розрахунки поточних показників. Ці форми звітності містять схеми ліквідності за чотирма ступенями строковості. Крім того, Федеральне управління з контролю за фінансовими установами може вимагати від кредитної установи вжиття заходів для зменшення ризиків, пов'язаних з певними видами економічної діяльності, продуктами чи використанням певних схем. Усі вищезазначені заходи вживаються лише у випадку, коли кредитна установа не усуне виявлені певні невідповідності протягом періоду, попередньо встановленого Федеральним управлінням з контролю за фінансовими установами. Таким чином, у Німеччині ліквідність банку залежить від трьох факторів:

величини очікуваних грошових потоків; наявності достатньої кількості високоліквідних активів; ліній рефінансування на грошовому ринку.

В Угорщині Управління із здійснення нагляду за фінансовими установами має право здійснювати контроль за якістю управління ліквідністю банків. Регулювання здійснюється переважно на якісній основі. Такий звіт складається у формі відповідей на запитання, що пропонуються органом нагляду. Банки звітують про: управління активами і пасивами; відповідність виконання вимог центрального банку щодо резервування ліквідності; оцінку стабільності запасу ліквідності; чисту позицію банку на грошовому ринку та ринку капіталу (міжбанківські кредити + ліквідні цінні папери – міжбанківські депозити); цінні папери. Для кількісного вимірювання існує звітність з питань ліквідності, в якій деталізуються строки погашення заборгованості. Ця звітність повинна подаватись до органу нагляду щомісячно та за півроку. Вона містить дані про суми балансових і позабалансових зобов'язань, а також дані зі звіту про прибутки та збитки.

Слід наголосити, що перед НБУ сьогодні гостро стоїть питання щодо удосконалення управління ліквідністю комерційних банків в умовах подолання наслідків світової кризи фінансово-банківської системи [3]. Нагадаємо, що після бурхливого розвитку банківської системи за останнє десятиріччя, погіршення економічної ситуації в Україні у жовтні-листопаді 2008 р. на тлі зниження рівня глобальної ліквідності, обмеження доступу банків до зовнішніх джерел запозичень спричинило різке зниження рівня ліквідності вітчизняної банківської системи. Загалом у жовтні-листопаді 2008 р. для підтримки ліквідності банків Національний банк України надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 74,7 млрд. грн, у т. ч. кредитів овернайт – 36,9 млрд. грн. З кінця листопада 2008 р. НБУ почав обмежувати обсяги підтримки ліквідності банків [6].

Не менш проблематичним був процес надання кредитів рефінансування у 2009 р. Станом на 1 січня 2009 р. 97 банків мали заборгованість за кредитами рефінансування в сумі 60,5 млрд. грн, із них 38% припадало на державні банки, хоча їх частка в загальних активах банків становить лише 11,5%, а вплив коштів у період кризи склав близько 2%. НБУ у січні 2009 р. значно знизив обсяги підтримки ліквідності банківської системи держави. Якщо у грудні 2008 р. було надано 30,6 млрд. грн кредитів рефінансування, то у період з 1 до 27 січня 2009 р. – лише 1,4 млрд. грн. Дефіцит ліквідності призвів до підвищення попиту на ресурси на міжбанківському кредитному ринку. Вартість овернайт з початку січня 2009 р. зросла більш ніж у два рази і сягнула 35%, у березні середньозважена ставка кредитів овернайт

склала 71,5% [6]. Наслідком цього стали затримки клієнтських платежів окремими фінансовими установами, неповернення деякими банками вкладів фізичних осіб, що спричинило паніку серед населення і спровокувало нову хвилю вилучення депозитів з банківської системи. Довіра до банківської системи України у лютому 2009 р. була значно нижчою, ніж у жовтні-листопаді 2008 р.

Поступове покращення показників реального сектора економіки, платіжного балансу та усунення політичної складової впливу на НБУ разом зі скасуванням законодавчих обмежень у проведенні грошово-кредитної політики сприяли поліпшенню ситуації у II кварталі 2009 р. Приріст депозитів населення у IV кварталі 2009 (4,5 %) був найбільшим порівняно із попередніми кварталами [6].

Надходження в обіг платіжних засобів через фіскальні механізми у II півріччі 2009 р. створювало надлишок ліквідності на ринку, оскільки завдяки стабілізації ситуації на валютному ринку та припиненню відпливу коштів населення з банків дефіцит ліквідності на ринку в середині року вже не відчувався. З метою стримування тенденції до прискорення зростання ліквідності та забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку Національний банк України в II півріччі 2009 р. посилив мобілізаційні акценти у своїх операціях з регулювання ліквідності банків, що виявлялося у зменшенні обсягу операцій з рефінансування банків та зменшенні обсягу мобілізаційних операцій.

Відсутність у нормативних документах чіткого порядку контролю за цільовим використанням ресурсів рефінансування призвела до виникнення значного обсягу проблемної заборгованості у кредитному портфелі НБУ. Так за результатами рефінансування лише у 2009 р. НБУ використав резерви у розмірі 13,2 млрд. грн. [6] Це найбільша стаття витрат регулятора. Окрім того, за даними НБУ, більше 70% заборгованості за кредитами рефінансування була реструктуризована, близько 60 млн. банки не повернули регулятору у визначений термін [5].

У 2010 р. НБУ, відстежуючи позитивні тенденції із відновлення рівня ліквідності банківською системою, спрямував свою роботу на розробку процедури надання довгострокових ресурсів для пожевлення процесів кредитування банками суб'єктів господарювання. Так Постановою Правління НБУ від 04.02.2010 № 47 було затверджено Положення про рефінансування та надання Національним банком України кредитів банкам України на період її виходу на докризові параметри, яке визначало порядок надання НБУ стабілізаційного та стимулювального кредиту (далі Постанова № 47).

Розроблений механізм та умови надання стимулювальних кредитів не забезпечили рівного доступу до нового виду рефінансування, більше того, строки кредитування та вартість ресурсів для банків істотно відрізнялися. Пріоритетність надавалася державним банкам та націоналізованим банкам, а також банкам з числа найбільших та великих (тим, у яких регулятивний капітал становив не менше 600 млн. грн.) [5]. Жорсткість умов стимулювального кредитування, підсилена консервативною політикою НБУ, спрямованою на зменшення грошової маси, мінімізацію інфляції та стабілізацію валютного курсу, звела нанівець наміри державних посадовців

відновити процеси кредитування реальної економіки.

У сучасних реаліях проблема підвищення ефективності управління ліквідністю банківської системи України має розв'язуватися комплексно шляхом запровадження заходів, спрямованих на: 1) удосконалення інструментарію регулювання ліквідності шляхом посилення ролі економічних нормативів (необхідність виконання цих нормативів дозволяє, як показує досвід Німеччини і Росії, посилити контроль за довгостроковою ліквідністю банків); 2) спрощення та стандартизацію депозитного інструментарію регулювання ліквідності шляхом зменшення кількості депозитних інструментів у розрізі строків їх використання; 3) підвищення дієвості трансмісійного механізму грошово-кредитної політики шляхом зростання ролі його процентного каналу; посилення координації грошово-кредитної і фіскальної політики.

Список літератури

1. Про регулювання національним банком України ліквідності банків України [Текст] : положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30.04.2009 р. № 250.
2. Ліквідність банківської системи України [Текст] : науково-аналітичні матеріали. / В. І. Міщенко, А. В. Сомик та ін. – К. : НБУ. Центр наукових досліджень, 2008. Вип. 12. – 180 с.
3. Лис, І. Удосконалення управління ліквідністю в умовах світової фінансової кризи [Текст] / І. Лис // Банківська справа. – 2009. – № 4. – С. 19-25.
4. Міщенко, В. Ліквідність банківської системи: економічна сутність, структура і методологічний підхід до аналізу [Текст] / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2008. – № 11. – С. 6-9.
5. Міщенко, С. В. Проблеми забезпечення ліквідності банків на основі використання механізмів рефінансування [Текст] / С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 75-87.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

РЕЗЮМЕ

Золотарёва Ольга, Перевязко Мария

Ликвидность банковской системы: основные аспекты надзора и управления

В статье исследована проблематика, которая касается основных вопросов надзора и управления ликвидностью банковской системы. В частности, раскрыта сущность ликвидности банковской системы, выделены важнейшие факторы, которые влияют на достаточность ликвидности банковских учреждений. Рассмотрен мировой опыт в сфере этой и предложены рекомендации относительно направлений совершенствования организации надзора за ликвидностью отечественных банков.

RESUME

Zolotaryova Olga, Perevyazko Maria

Banking system liquidity: basic aspects of supervision and management

The range of problems that touches the basic questions of supervision and management liquidity of the banking system is investigated in the article. In particular, the essence of liquidity of the banking system is exposed, the major factors that influence sufficiency of liquidity of bank institutions are distinguished. There have been offered some recommendation in relation to directions of perfection of organization of supervision after liquidity of home banks.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2012 р.